

TÜRK DIŞ TİCARETİNİN DEĞİŞEN COĞRAFYASI (1980-2021)*

İsmail ÜNLÜ**

ÖZ

Dış ticaret ülkelerin diğer ülkelerle gerçekleştirdikleri mal alım satım işlemleridir. 21. yüzyılda dış ticaret iş gücü, sermaye, teknoloji ve anlaşmalar ekseninde şekillenmektedir. Bu çalışmanın amacını Türk dış ticaretinin (1980 yılından 2021 yılına) değişen coğrafyasını ortaya koymak oluşturmaktadır. Bu amaçla söz konusu ilişkiyi incelemek üzere nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi kullanılmıştır. Çalışmaya ilişkin veri setlerine Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin sitesinden erişilmiştir. 1980 sonrasında serbestleşme girişimleri ve ihracata dönük politikalar Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği Anlaşması imzalamasını sağlamıştır. Anlaşmaya bağlı olarak, AB pazarıyla ticari ilişkiler ivme kazanmıştır. Bu dönemde ihracat ve ithalatta Almanya, ABD ve İtalya ülkeleri ilk üç sırada yer almıştır. Kuzey Amerika pazarında ise ABD ile stratejik ortaklık ve yatırım teşvik anlaşmaları ticari hacmi artırmıştır. Diğer yandan Ortadoğu'da yaşanan siyasi gelişmelerde Türkiye dengeleyici bir politika takip etmiştir. Bu durum ekonomik ilişkileri geliştirirken, ihracat ve ithalatta İran, Irak ve Suudi Arabistan ile ticari ortaklık düzeyini artırmıştır. 2001-2021 döneminde ise ihracatta AB'nin yeri değişmezken, ithalatta dış ticaret eksenini Asya pazarına kaymıştır. Asya pazarında enerji tedarikinin önemli bir bölümünü Rusya'dan karşılayan Türkiye, sanayi ve teknolojik ürünleri ise Çin'den almaktadır. AB pazarında otomotiv sektöründe Almanya ile ticari ilişki ağı gelişmiştir. Kuzey Amerika pazarı ise daha çok savunma sanayisi ve enerji çeşitliliğinde tercih edilmektedir. Sonuç olarak 1980-2000 döneminde Avrupa ve Ortadoğu pazarı Türk dış ticaretine yön verirken, 2000'li yılların ortalarında Asya ekonomilerinin yükselişi bu durumu tersine çevirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, değişen coğrafya, Türkiye

THE CHANGING DYNAMICS OF TURKISH FOREIGN TRADE (1980-2021)

ABSTRACT

Foreign trade encompasses transactions involving goods and services carried out between nations. Factors such as labor force, capital, technology, and agreements shape foreign trade in the 21st century. This study aims to present the shifting geography of Turkish trade from 1980 to 2021. A qualitative research method, document analysis, was utilized in this study. The data sets were obtained from the website of the Turkish Statistical Institute (TUIK). Post-1980, liberalization and export-oriented policies allowed Turkey to sign the Customs Union Agreement with the European Union (EU). This deal fostered momentum in commercial relations with the EU market. During this period, Germany, the USA, and Italy were the leading countries in terms of export and import. Moreover, strategic partnerships and investment incentive agreements with the USA increased trade volume in the North American market. Concurrently, Turkey pursued a balanced foreign policy amid the political evolution in the Middle East. This situation not only expanded economic relations but also escalated the level of commercial partnership with countries like Iran, Iraq, and Saudi Arabia. While the EU market maintained its significance in exports, the foreign trade axis for imports pivoted towards the Asian market. Turkey obtains a significant portion of its energy supply from Russia in the Asian market and procures industrial and technological products from China. In the automotive sector, Turkey enjoys robust commercial relations with Germany. Conversely, the North American market is predominantly preferred for the defence industry and diversification of energy supply. In conclusion, while the EU and the Middle East market influenced Turkish foreign trade during 1980-2000, the rise of Asian economies has reshaped the landscape since the mid-2000s.

Keywords: Foreign trading, changing geography, Turkey

GİRİŞ

Sanayi Devrimi'nin getirdiği iş bölümü, uzmanlaşma ve makineleşme üretimde emeğin yeniden tanımlanmasını sağlamıştır. Bu duruma bağlı olarak başta ulaşım ve haberleşme olmak üzere birçok alandaki inovatif faaliyetler yeni üretim biçimlerini oluşturmuştur. Zaman içerisinde teknoloji alanında

* Bu çalışma 7-9 Ekim 2022'de "IV. Uluslararası Coğrafya Eğitim Kongresi (UCEK)'nde" sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Araştırmacı, Adana, e-posta: unlu022@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3256-1596>

yaşanan gelişmeler, üretim ve örgütlenme sistemlerinin değişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla dünya bir taraftan sanayileşme açısından önemli aşamaları geçirirken, diğer taraftan küreselleşmeye bağlı olarak sınırlar ötesi etkileşimin boyutları artmıştır. Cairncross (2001)'un da belirttiği gibi küreselleşme mesafelerin ölmesi ve dünyanın küçük bir köy haline gelmesidir. Küreselleşme olgusu üretim faktörleri, bilgi ve finansal kaynakların ülkeler arasında serbestçe dolaşımını sağlamıştır. Bu durum ekonomide neoliberal politikaları hâkim duruma getirirken, devletin ekonomide etkinliğinin azalmasına neden olmuştur (Balcı İzgi ve Özpolat, 2008: 230). Aynı zamanda küreselleşme, ticari sistemlerde çeşitli düşünce sistemleri ve akımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Dış ticaret kavramı aslında ödemeler bilançosunda da yer aldığı gibi uygulamada sadece mal akımlarını ifade eden bir kavramdır. Hizmet ticaretini ayrı olarak ele alır. Dış ticaret dar anlamda, ülkelerin dış dünya ile gerçekleştirdikleri karşılıklı mal ve hizmet işlemleridir (Argın ve Bakkalcı, 2011: 5; Yılmaz, 2018: 3; Onursal, 2021: 39). Geniş anlamda ise başta ekonomi olmak üzere siyaset, sosyokültürel hayatı etkisi altına alan ticari alım-satım işlemleridir. 21. yüzyılda ülkeler arasında iş gücü, sermaye akışı, teknolojik transferler, bölgesel antlaşmalar ve uluslararası ekonomik ilişkiler dış ticaret hacmini belirlemektedir (Onursal, 2021: 39).

Dünyada ülkeler arasında fiziki ve beşerî unsurların farklılık göstermesi ürün çeşitliliğine neden olmaktadır. Benzer şekilde ülkelerin sahip olduğu yer altı kaynakları da farklılık göstermektedir. Bazı ülkeler değerli maden ve doğal kaynaklara sahipken, bazı ülkeler ise doğal kaynaklar açısından fakirdir. Dolayısıyla ülkeler, teknoloji, zevk, tercih, üretim maliyetleri gibi pek çok unsurda birbirlerine bağımlıdırlar (Kaplan, 2018: 2). Bu mantıktan hareketle çalışmada Türkiye'nin 1980-2021 yılları arasında ihracat ve ithalatında öne çıkan ülkeler incelenmiştir. Belirtilen yıllarda ihracat ve ithalatında hangi coğrafyaların ön plana çıktığı ya da geriye düştüğü irdelenmiştir.

YÖNTEM

Küreselleşme ile birlikte sermaye hareketleri dünya çapında hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Sermaye ülkeler açısından ekonomik ve politik bir güç olarak görülmektedir. Dünyada bir taraf bilim ve teknolojiye yön verirken, diğer taraf ise ham madde ve ucuz iş gücünü karşılamaktadır. Dolayısıyla ürünler ve hizmetler arasında çift yönlü bir ticari ilişki bulunmaktadır. Bu çalışma Türk dış ticaretinin (1980-2021) değişen coğrafyasını ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi araştırılan hedef ve olgular arasında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 188). Doküman analizinde yazılı ve görsel kaynaklar sistematik olarak ele alınır (Bowen, 2009: 27). Ayrıca veri toplamada kolaylık sağlanmasından dolayı sıklıkla tercih edilmektedir (Ekiz, 2020). Çalışmada dış ticarete ilişkin veri setlerini sunmasından dolayı TÜİK'in verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmada veriler ham olarak indirilmiş, daha sonra ihracat ve ithalat rakamları toplanarak sıralanmıştır. Sıralama sonunda ilk dokuz ülke tercih edilmiştir. Çalışmada veriler iki dönem (1980-2000, 2001-2021) içerisinde incelenmiştir. Verilerin dönemlere ayrılmasındaki temel maksat dış ticarete anlamlı bir değişim olup olmadığının saptanmak istenmesidir. Bu kapsamda 20 yıllık periyotlar tercih edilmiştir. 1980 yılı öncesinde Türk ekonomisinde ithal ikameci anlayış geçerli olduğu için ihracat istenilen seviyede değildi. 1980'li yıllarda Türk ekonomisinde yapısal dönüşümlerin başlaması ve ihracata dayalı sanayi modeli benimsenmesinden dolayı 1980 yılı çalışmada başlangıç yılı olarak tercih edilmiştir. Veriler Microsoft Excel programıyla analiz edilmiştir. Veri analiz sürecinde yıllık üretim ve toplam değer gibi unsurlar kullanılarak oransal dağılım sağlanmıştır. Çalışmada kullanılan kartografik unsurlar ise ArcGIS 10.5 paket program yardımıyla hazırlanmıştır.

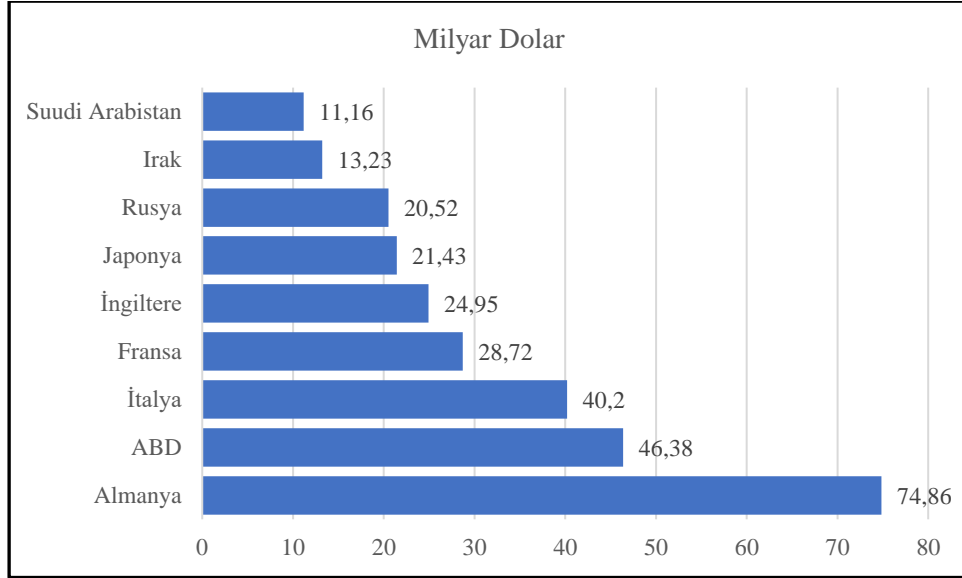
1980-2000 Yılları Arasında Türk Dış Ticareti

Türkiye, 20. yüzyılın son çeyreğine kadar ithal ikameci sanayi stratejisini takip etmiştir. Bu dönemde meydana gelen petrol krizleri siyasi ve sosyal olaylar ülke ekonomilerini derinden etkilemiştir. Ekonomilerde yapısal dönüşümleri gerçekleştirmek adına ülkeler, sermaye sınırlarını aşarak dış ticarete liberal politikaları hayata geçirmişlerdir (Öztürk ve Özyakışır, 2005: 1). Ülkelerin liberalleşme çabaları küreselleşme olgusunu beraberinde getirmiştir. Türkiye yaşanan gelişmeler karşısında ekonomik istikrarı sağlama ve yapısal reformları gerçekleştirmek için 24 Ocak ve 5 Nisan kararlarını almıştır. Bahsedilen kararlar, ihracata dayalı ekonomik büyümeyi sağlarken, dış ticarete liberalleşmeyi ileri boyutlara taşımıştır (Özdemir, Kantürk Yiğit ve Oral, 2016). Bu doğrultuda Türk dış ticaretiyle ilgili

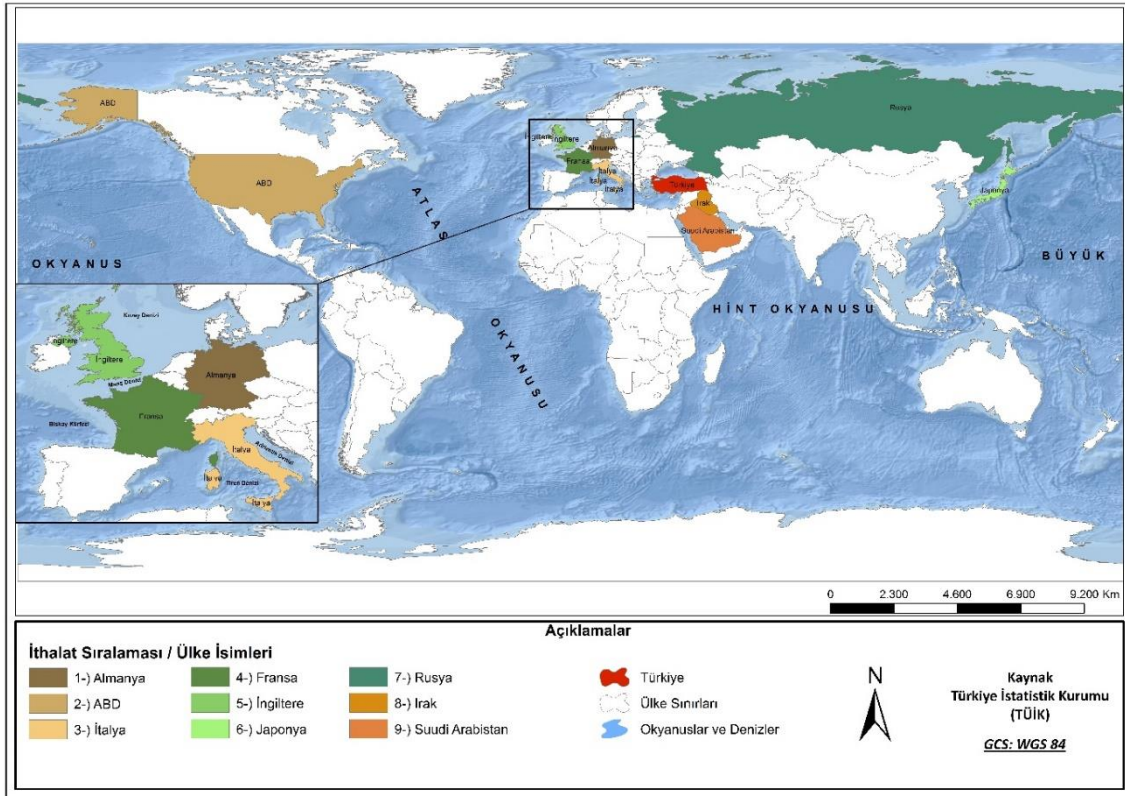
bir aşama kaydetmiştir. Bu süreç içerisinde Türkiye'nin askerî ve ekonomik anlamda önemli kuruluşlara üye olması jeostratejik açıdan önemini artırmıştır. Ayrıca uluslararası ticarete belirli bir saygınlık edinmiştir. Türkiye ile ABD uzun yıllar bölgesel ve küresel meselelerde müttefiklik yapmıştır. Bunlara ek olarak Türkiye, Transatlantik barışının sağlanmasında önemli rollerde bulunmuştur. ABD ile ekonomik ve ticari anlaşmaların hukuki temellerini; 1989'da yürürlüğe giren *Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (YKTK)* (Resmî Gazete, 1989), 1997'de kabul edilen *Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması* (Resmî Gazete, 1997) ve 2000'de uygulamaya koyulan *Ticaret ve Yatırım Çerçeve (TIFA) Anlaşması* oluşturmaktadır (Resmî Gazete, 2000). Anlaşmalarda; iki ülke arasında uluslararası ticaret ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, kazan-kazan ilkesinin benimsenmesi, yerli ve yabancı yatırımın teşviki ve büyümeyi sağlama, hizmet sektörünün önemine ithafen tarife dışı engellerin kaldırılması ve iki ülke arasında özel sektör teşviklerini artırma gibi unsurlar yer almaktadır (Resmî Gazete, 2000). Bu anlaşma ABD ile Türkiye arasında ticaret ve yatırım konularında temel prensipleri içermektedir (United States Trade Representative, 2021: 499).

Türkiye'nin İtalya, İngiltere, Fransa ve Hollanda ile 58 milyar dolarlık ihracat hacminin oluşmasında AB ile GB Anlaşması'nın büyük rolü bulunmaktadır. Diğer yandan Türk-Rus ilişkilerinin köklü bir geçmişe sahip olması ekonomik faaliyetlerin belirli bir seviyede olmasını sağlamıştır. Türkiye-Rusya ile ticareti geliştirmek için; *Ticari ve Ekonomik İş Birliği* (Resmî Gazete, 1991), *Ticari ve Ekonomik İş Birliği Konularında Türk-Rus Karma Ekonomik Komisyonu Kurulmasına İlişkin Anlaşma* (Resmî Gazete, 1992), *Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması* (Resmî Gazete, 1993) ve *Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması* (Resmî Gazete, 1999) gibi çeşitli kararlar yürürlüğe koyulmuştur. Bu anlaşmalar ticari ilişkilerin kuvvetlenmesi ve ticari engellerin kaldırılması noktasında önem taşımaktadır. Rusya, 1980-2000 yılları arasında Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı altıncı ülkedir. Türkiye Rusya'ya tüketim malları başta olmak üzere çeşitli mallar ihraç etmektedir. Aynı zamanda Türk iş adamlarının inşaat sektörü ve diğer alanlarda yatırım yapmaları iki ülke arasındaki iktisadi hayatı canlı tutmaktadır (Zengin, 2015: 77). Tablo 1'e göre Türkiye'nin en az ihracat yaptığı ülkeler İran ve Suudi Arabistan'dır. 1980'li yıllarda İran-Türkiye ilişkileri askerî ve siyasi çerçevede belirlenmiştir. İran-İrak savaşları ülkenin sosyoekonomik açıdan yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Aynı zamanda ABD'nin bu dönemde İran'a karşı uyguladığı ambargo politikası İran'ı küresel anlamda yalnız bırakmıştır. Türkiye'nin ekonomik ve siyasi anlamda İran'a karşı denge siyaseti izlemesi ekonomik ilişkilerin güçlü tutulmasını sağlamıştır (Hadioğlu, 2011). Suudi Arabistan'la ekonomik ve siyasi ilişkiler 1983'ten sonra ivme kazanmaya başlamıştır. Özellikle 1984 ve 1985 yıllarında cumhurbaşkanı ve başbakan düzeyinde gerçekleştirilen ziyaretler siyasi ve ekonomik ilişkiler için olumlu bir hava oluşturmuştur. Girişimlere bağlı olarak Türkler müteahhitlik başta olmak üzere farklı sektörlerde Suudi Arabistan'a yatırım yapmaktadır. Ayrıca Türkiye, Körfez Savaşı'nda uyguladığı denge siyasetiyle Suudi Arabistan'la olan ilişkileri pekiştirmiştir (Ataman, 2009).

1980-2000 yılları arasında Türkiye'nin ithalatında ilk sırada Almanya yer almaktadır (Şekil 1 ve Harita 2). Bahsedilen yıllarda Almanya ile yaklaşık 75 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır. En çok ithalat yapılan ikinci ülke ise ABD'dir. ABD ile ithalatın bu denli fazla olmasında yatırım teşviki ve vergilendirme usullerinde yapılan anlaşmaların büyük önemi bulunmaktadır. Diğer yandan başta Almanya olmak üzere İtalya, Fransa ve İngiltere ile ticari ilişkilerin kuvvetli olmasında ülkeler düzeyinde yapılan resmî ziyaretler ve yürürlüğe koyulan GB Anlaşması etkili olmuştur. Böylece AB menşeli ürünler Türk pazarlarına rahatça girme imkânı bulmuştur.

Şekil 1: Türkiye'nin En Fazla İthalat Yaptığı Ülkeler (1980-2000) Kaynak: TÜİK

Harita 2: Türkiye'nin En Fazla İthalat Yaptığı Ülkeler (1980-2000)

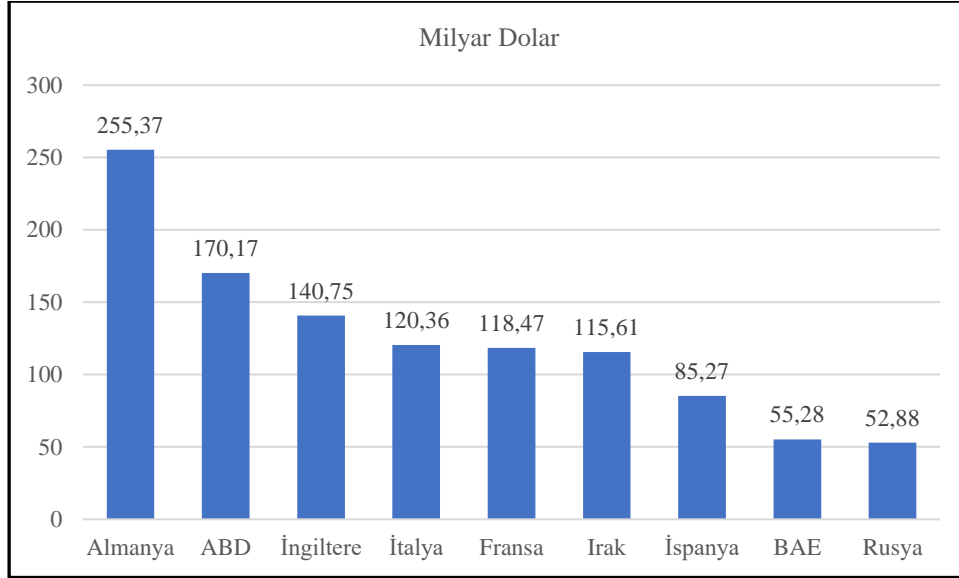
Türkiye'nin ithalatında öne çıkan ülkelerden birisi de Japonya'dır. Japonya ile 1980-2000 yılları arasında yaklaşık 21,5 milyar dolarlık ticaret hacmi bulunmaktadır. 20. yüzyılın son çeyreğinde Asya'da yükselen ekonomi olarak dikkat çeken Japonya, ekonomik gelişimini tamamlayabilmek adına Türk pazarına yönelmiştir. Türkiye'nin hem Orta Asya hem de Ortadoğu ülkeleriyle yakın ilişkileri ve uygun ekonomik koşulları Japonların tercihlerinde belirleyici olmuştur. Bunlara ek olarak Japon teknolojik ürünlerinin yüksek kaliteli ve ucuz olması ithalatın artmasında önemli bileşen olarak dikkat çekmektedir (Şentürk, 1989). Türkiye özellikle elektrikli ev aletlerinin büyük bir bölümünü Japon firmalardan temin etmiştir. Ayrıca 1984'te Japonya ile imzalanan Denizaşırı Ekonomik İş Birliği Fonu ve yatırım amaçlı diğer anlaşmalar sosyoekonomik ilişkileri güçlendirmiştir (Özden Cankara ve Cankara, 2021). Türk ve Japon firmaların inşaat, sanayi, gıda ve çeşitli sektörlerdeki girişimleri ticari bağları artırmıştır.

Türkiye'nin ithalatında yer alan son üç ülke ise Rusya, Irak ve Suudi Arabistan'dır. Söz konusu üç ülkeyle yaklaşık 45 milyar dolarlık ticaret hacmi bulunmaktadır. Türkiye'nin enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü Rusya'dan tedarik etmesi ithalat sıralamasında Irak ve Suudi Arabistan'ın önüne geçmesini sağlamıştır. 1984'te Rusya ile imzalanan doğal gaz anlaşması bu durumu doğrular niteliktedir (Zengin, 2015). Bu çerçevede Türkiye'nin 1990'lı yılların sonlarına doğru petrol ve yan ürünlerindeki tüketim ve ithalatındaki artışlar, son 15 yılda doğal gaz ile ısınma ve enerji üretimine geçiş enerji ithalatını artırmıştır (Aksoy ve Coşkun, 2004:399). Öte yandan Irak ve Suudi Arabistan'da 1980-2000 yılları arasında gerçekleşen siyasi, ekonomik ve politik olaylar Türkiye'nin enerji ithalatında belirleyici olmuştur. 1990'lı yıllara kadar Irak ile ekonomik ilişkiler birçok sektörde gelişme gösterirken, 1990 sonrasında meydana gelen savaşlar ve dış müdahaleler dış ticaretin gerilemesine neden olmuştur (Işık Maden ve AbdullahAljburı, 2019). Bunlara ek olarak Suudi Arabistan'ın Körfez Savaşı sonrasında Türkiye'nin mali kayıplarını telafi etmek için 1,2 milyar dolar ve Türk Varlık Fonu'na 1 milyar dolar tutarında petrol hibe etmesi ikili ilişkilerin geldiği noktayı göstermektedir (Ataman, 2009).

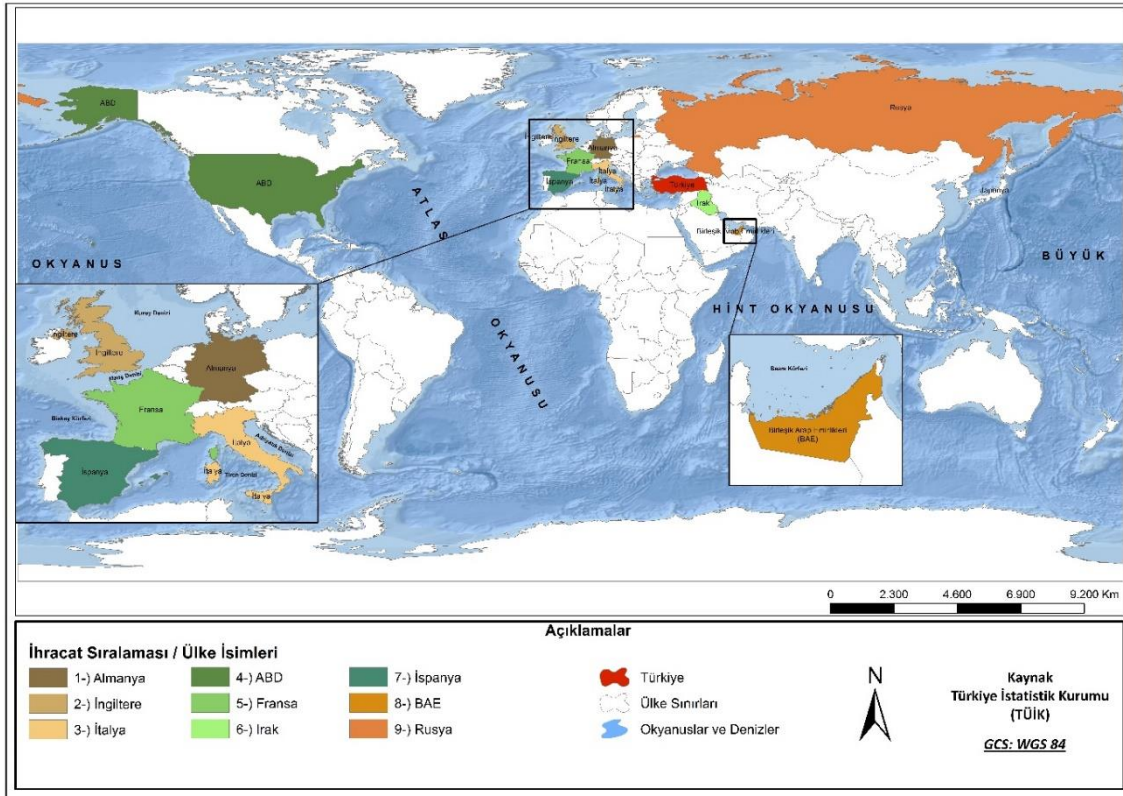
2001-2021 Yılları Arasında Türk Dış Ticareti

2000'li yılların ortalarında Türkiye, ekonomide yapısal reformları yerine getirerek, neoliberal politikaları uygulamaya geçirmiştir. İhracata dayalı sanayi modeli ülkenin dışa açılmasını sağlarken, küreselleşmeye bağlı olarak uluslararası denklemlerde daha çok yer almayı başarmıştır. Bir önceki dönemde olduğu gibi 2001-2021 yılları arasında Türkiye en çok ihracatı Almanya'ya yapmıştır (Şekil 2 ve Harita 3). Almanya ile 1980-2000 döneminde 62,6 milyar dolarlık ihracat yapılırken, 2001-2021 döneminde ise söz konusu ihracat 255,3 milyara yükselmiştir. Almanya, Türkiye'nin ihracatında en önemli pazar olarak dikkat çekmektedir. Türkiye Almanya'ya önemli oranda otomotiv, makine aksamaları ve çeşitli ürünler ihraç etmektedir. Almanya'nın Türk ekonomisindeki mevcut konumuna göz atıldığında Türkiye'ye yatırım yapan Alman firmaların sayısı 7500'i bulmaktadır (Selçuki ve Tulan, 2021). Bu sayı İngiliz menşeli firmaların iki katından daha fazladır. Türkiye'de faal olarak çalışan Alman firmalar, imalat ve hizmet sektörüne yoğunlaşmış durumdadır. Alman makine ve otomotiv sektörünün ilerlemesi için Türkiye önemli bir pazardır. Aynı zamanda Türkiye'nin jeopolitik konumu AB piyasasına ihracat için elverişli şartlar içermektedir (Ünay, 2017). Bunlara ek olarak 2020 yılı rakamları baz alındığında Almanya'da 7 milyon Türk yaşamaktadır. Türklerin Almanya'da sosyokültürel hayata katılmaları, ekonomik açıdan önemli pozisyonlara gelmeleri gibi birtakım parametreler iki ülkenin ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir. Aynı zamanda Almanya'yı ziyaret eden Türk sayısı son on yılda 2 katına çıkarken, Türkiye'yi ziyaret eden Alman sayısı da son yıllarda artma eğilimindedir. Dolayısıyla turist ziyaretleri iki ülke ekonomisine önemli katkılar yapmaktadır.

2001-2021 döneminde Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ikinci ülke ABD'dir. 1980-2000 döneminde ABD ile ticaretin kuramsal çerçevesi çizilirken, 2000'li yılların ortalarına doğru ticari hacimler belirgin bir şekilde artmıştır. İki ülke arasında yatırım ilişkilerinin geliştirilmesi için resmî görüşmeler yapılmıştır. Türkiye'nin başta mobilya, tıbbi ekipman ve demir sektörü olmak üzere birçok sektörde gümrük engellerini kaldırması sonucunda ABD-Türkiye ekonomik ilişkileri 2001-2021 yılları arasında toplamda 170,1 milyar dolara ulaşmıştır. 2009'da Türk ve Amerikan temsilcilerinin bir araya geldiği toplantıda; Türkiye ile ABD stratejik ortaklığı geliştirmek için Yüksek Seviye Savunma Grubu (HLDG), Ekonomik İş Birliği Ortaklığı Konseyi (ECPC) ve Ticaret ve Yatırım Çerçevesi Anlaşması (TIFA) yapılmıştır (Dağcı, 2012: 4). Söz konusu anlaşmalarla Türkiye'nin ABD'ye ihracat potansiyeli artmıştır.

Şekil 2: Türkiye'nin En Fazla İhracat Yaptığı Ülkeler (2001-2021) **Kaynak:** TÜİK

Harita 3: Türkiye'nin En Fazla İhracat Yaptığı Ülkeler (2001-2021)

Şekil 2'de görüldüğü üzere bir önceki dönemle kıyaslandığında İngiltere, İtalya, Fransa ve İspanya Türkiye'nin ihracatında önde gelen ülkeler olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu dört ülke ile yıllık toplam ihracat yaklaşık 465 milyar (464,8) dolardır. Daha önce ifade edildiği gibi AB ülkeleriyle yapılan GB Anlaşması sonrası Türkiye AB ülkelerine daha fazla ihracat yapmaktadır. Diğer yandan Türkiye'nin ihracatında dikkat çeken ülkelerden birisi de Irak'tır. Irak'a belirtilen yıllar içerisinde 115,6 milyar dolarlık ihracat yapılmıştır. Ekonomik ilişkileri ilerletmek için iki ülke arasında çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. 23 Mart 2009'da Bağdat'ta Türkiye ile Irak arasında *Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması* imzalanmıştır. Anlaşma 29 Haziran 2012'de yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 2012). Bunlara ek olarak vergilendirme muafiyetleri, yatırım teşviki ve diğer konularda karşılıklı iş birliğine gidilmiştir. Türk firmalar, ikili anlaşmalar yapıldıktan sonra Irak'ta faal olarak görev almışlardır. Bu

doğrultuda, Irak'ı yeniden yapılandırmak için konut, askerî tesis, yol, köprü ve baraj gibi pek çok projede görev alarak ekonomik ilişkileri güçlendirmişlerdir (Karataş, 2015:88). 2013 yılı verileri baz alındığında Irak'ta 2.296 firmadan 1.148'i Türk firmalardan oluşmaktadır (AA, 2013). Söz konusu firmalar oransal olarak %50'ye tekabül etmektedir. Son yıllarda enerji, ekonomik ve ticari ilişkilerde Irak ile ilişkiler gelişmektedir. Petrol sektörü dışarda bırakılırsa Türkiye, Irak'ta önemli bir yatırımcı konumundadır (Işık Maden ve AbdullahAljbulri, 2019).

Türkiye ihracatının sekizinci sırasını Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) oluşturmaktadır. 1980-2000 döneminde Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı dokuz ülke grubunda yer almayan BAE, 2000'li yıllardan sonra Türkiye ile ekonomik ilişkileri geliştirmek için önemli adımlar atmıştır. Bu adımlardan ilki 2005'te kabul edilip 2011'de yürürlüğe giren *Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Karşılıklı Korunması Anlaşması*'dir. Anlaşma ile her ülke nezdinde yatırımların karşılıklı olarak teşvik edilmesi amaçlanmıştır (Resmî Gazete, 2011). Körfez ülkeleri içerisinde BAE, Türkiye'nin önemli ticari partnerlerinden biridir. Türkiye'nin 2002-2012 döneminde ekonomik açıdan büyümesi, siyasi politikalarındaki istikrarı ve ekonomik-politik reformların gerçekleştirilmesi Ortadoğu pazarında bölgesel aktör olarak hâkimiyet sahasını güçlendirmiştir (Talbot, 2013: 3). Aynı zamanda Türkiye'nin jeopolitik dengeleri göz önünde bulundurarak Körfez ve Arap ülkeleriyle ilişkileri düzeltmesi ticari hayatın şekillenmesine yardımcı olmuştur. 2022'de BAE, Türkiye'ye 10 milyar dolarlık yatırım projesi için söz vermiş ve çeşitli konularda yatırım anlaşmaları imzalamıştır. Söz konusu anlaşmalar üç kategoride toplanmaktadır. Bunlar; kârlı teknolojik ürünler, stratejik ürünler (savunma sanayisi) ve SWAP*** anlaşmasıdır (Dalay, 2022: 2). Bahsedilen anlaşmalar Türkiye'nin ekonomisinde meydana gelen döviz açıklarını kapatmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu mantıktan hareketle 2001-2021 yılları arasında BAE'ye 55,2 milyar dolar ihracat gerçekleştirilmiştir. Türk firmaları BAE'ye önemli miktarda mücevherat ve altın ihraç etmektedir.

Türkiye'nin 2001-2021 yılları arasında ihracatında yer alan dokuzuncu ülke Rusya'dır. Türk-Rus ekonomik ilişkileri siyasi, ekonomik ve politik olaylara bağlı olarak kırılmalı bir yapıda sürmektedir. Isachenko (2021)'ye göre Türk ekonomik ilişkileri üç faktör etrafında şekillenmektedir. Bunlar; Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı, Türk-Rus ticari ilişkilerinin Rusya lehine seyretmesi ve Türkiye'nin Suriye konusunda karşılaştığı sorunlardır. Bu kapsamda Türk-Rus ilişkileri siyasi anlamda gelişmelerden etkilense de ekonomik anlamda her geçen gün ticaret hacmi katlanarak artmaktadır. 2001-2021 yılları arasında Rusya'ya toplamda 52,8 milyar dolar ihracat yapılmıştır. Rusya, Türkiye'den rafine edilmiş ürünler, metal ve metal ürünleri almaktadır. Türk-Rus ekonomik ilişkilerini güçlendiren önemli bir olgu da Rusya'da faaliyet gösteren Türk firmalarıdır. Türk iş adamları, Rusya'da alışveriş merkezleri, oteller ve birçok devasa projeyi tamamlamışlardır. Türk firmaları Rusya'da inşaat, alkollü içecekler, kimyasal teknoloji ve cam sektörüne ait alanlarda yatırım yapmaktadırlar (Özel ve Uçar, 2019: 12). 2018 yılı itibarıyla Rusya'da bulunan Türk firmaları 71,8 milyar dolarlık ticari hacme ulaşırken, yabancı firmalar içerisinde %19,6'lık orana sahiptir (Isachenko, 2021: 14). Bu oranın Türk-Rus ticaret hacminin artmasına bağlı olarak 2022 itibarıyla arttığı ileri sürülebilir.

2001-2021 yılları arasında Türkiye'nin ithalatında ilk sırada Rusya yer almaktadır (Tablo 2 ve Harita 4). Rusya'nın dış ticarete öne çıkmasının temel sebebi Türkiye'nin enerji ihtiyacındaki artışlarıdır. Türkiye 2021'de doğal gazın %43,5'ini (Almonitor, 2022), petrolün ise neredeyse %15'ini (The Moscow Times, 2022) Rusya'dan temin etmektedir. Türkiye, Rus enerji sektöründe Almanya'dan sonra ikinci büyük tedarikçi olarak dikkat çekmektedir (Winrow, 2017: 18). Dolayısıyla Türkiye'nin ithalatında enerji önemli bir yer edinmektedir. Mevcut anlaşmalar ve enerji nakil hatlarının jeopolitik konumlarına bağlı olarak Rus pazarı Türkiye tarafından daha çok tercih edilmektedir. Türkiye'nin enerji kaynaklarında çeşitliliği oluşturması ilerleyen yıllarda Rusya'ya olan bağımlılığı azaltacaktır. Mersin-Akkuyu ve Sinop-İnceburun'da nükleer tesislerin tamamlanmasından sonra enerji ithalat oranları düşüşe geçecektir (Bardakçı, 2021: 551). Buna karşılık enerji tedarikinde Rusya ile olan ekonomik ilişkiler hız kesmeden devam etmesi ileri sürülebilir. 2001-2021 yılları arasında Rusya'dan 392,8 milyar dolarlık

*** SWAP etimolojik olarak değiş, tokuş, takas anlamına gelmektedir. Bir ülkenin diğer ülkeye kendi parası cinsinden yaptığı mübadele işlemlerini kapsar.

ithalat gerçekleşmiştir (Tablo 2). Rusya'dan rafine ve ham petrol, buğday ve kömür gibi çeşitli ürünler tedarik edilmektedir.

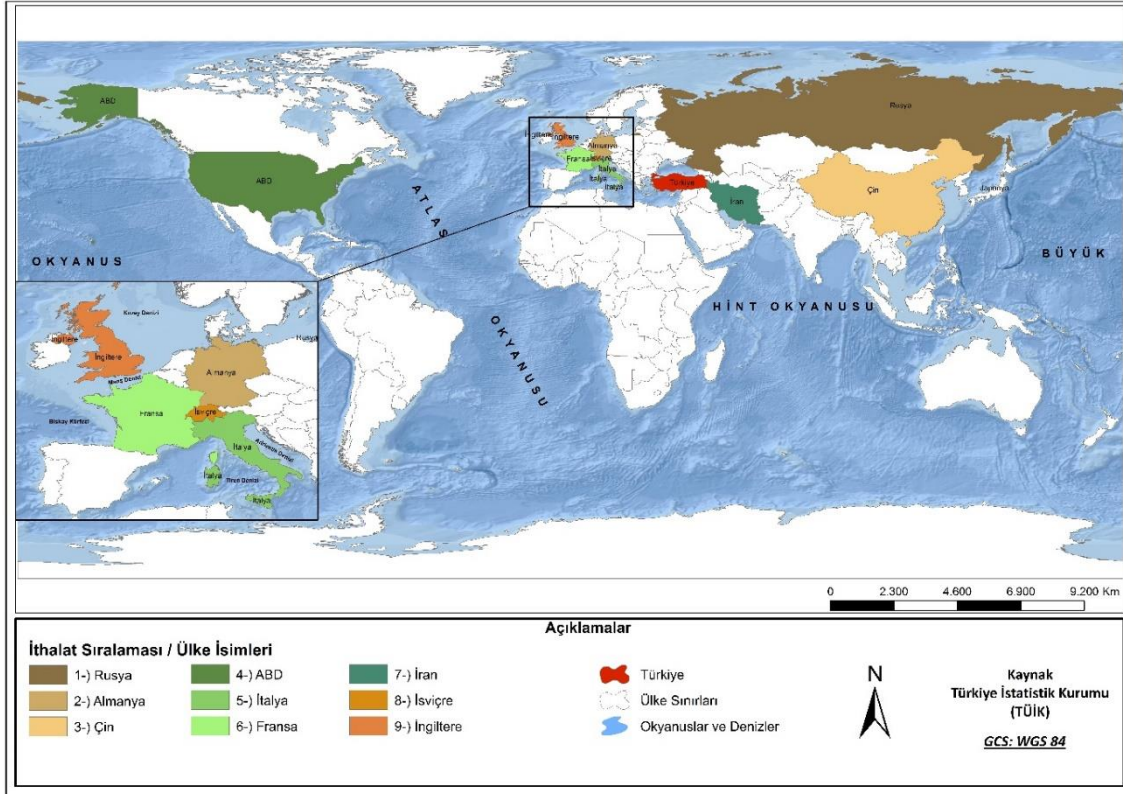
Türkiye'nin ithalatında ikinci sırada Almanya gelmektedir. Almanya'dan 2001-2021 yılları arasında 170,1 milyar dolar ithalat yapılmıştır. Almanya'nın Türkiye'ye önemli ihraç ürünleri arasında araba, helikopter, motorlu araçlar ve altın bulunmaktadır. Görüldüğü gibi yüksek teknoloji yoğun ürünler Almanya'dan temin edilmekte ve dış ticaret hacmini yukarıya çekmektedir. Bunlara ek olarak ülkelerin uluslararası ekonomiye entegrasyonu için önemli parçalardan birisi olan Doğrudan Yabancı Yatırım, inovasyon alanı oluşturmada önemli bir unsurdur. Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımda Almanya için uygun şartlar sunması ekonomik açıdan önemlidir. 2002-2019 yılları arasında Almanya'dan Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırımlar 9,9 milyar dolara ulaşırken, Türkiye'nin Almanya'ya yatırımını ise sadece 2,7 milyar dolardır (T.C. Dış Ticaret Bakanlığı, 2022). Almanya'nın Türkiye'deki genç nüfus potansiyeli, yatırım alanlarının yeterince gelişmemiş olması, AB için önemli bir pazar olması, Ortadoğu ve AB için jeopolitik konumu, turizm potansiyeli gibi çeşitli nedenlere bağlı olarak yatırım yapmakta ve ticari ilişkiler her geçen gün artarak devam etmektedir (Selçuki ve Tulan, 2021: 19).

Tablo 2: Türkiye'nin En Fazla İthalat Yaptığı Ülkeler (2001-2021) (Milyar Dolar)

Rusya	392,8
Almanya	342,9
Çin	339,9
ABD	202,5
İtalya	195,3
Fransa	145,3
İran	96,0
İsviçre	51,4
İngiltere	50,3
Toplam	1,816,4

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin ithalatında üçüncü sırada Çin bulunmaktadır. 1980-2000 döneminde Türkiye ile ticari ilişkileri belirli seviyede olan Çin, 2000'li yıllarda ekonomide uyguladığı yapısal reformlara bağlı olarak küresel bir güç olma yolunda önemli adımlar atmıştır. Türk-Çin ilişkileri 1970'lere kadar gitse de ekonomik anlamda 2000'li yılların ortalarında doğru gelişme göstermiştir. Çin'in dünya ekonomilerinde adından söz ettirmesinde; tarımda verimliliğin artırılması, kamu işletmelerinde uygulanan modernizasyon, yabancı yatırımcılar için cazip fırsatlar sunması ve ucuz iş gücü belirleyici olmuştur (Dulkadir, 2020). Bunlara ek olarak Çin'in kalkınması yabancı yatırımlarla ağır sanayi, alt yapı, otoyol, liman ve telekomünikasyon tesislerinin oluşturulmasıyla hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Gündal, 2015: 61). Çin ekonomisinin büyümeye devam etmesinde; piyasa odaklı reformlar, sosyal ve makroekonomik istikrar ile büyüme, bölgeler arası rekabet, yurt içi piyasanın bütünleşmesi ve küresel ekonomi ile güçlü bir entegrasyon gibi çeşitli reformların etkisi bulunmaktadır (Çelik, 2016: 23). Son yıllarda Çin, ABD ile ticaret savaşına girerek en büyük ekonomi olma yolunda ciddi girişimlerde bulunmaktadır. Teknolojiyi taklit etme yeteneğini kullanarak büyük sermayeleri ucuz iş gücüyle entegre ederek kolayca ürün üretebilmesi sonucu Çin, ABD'den küresel ticaret savaşında bir adım daha öndedir (Orkunoglu Şahin, 2022: 85). Türkiye 2001-2021 yılları arasında Çin'den 339,9 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. İthal edilen ürünler, teknoloji ve yoğun sermaye gerektiren ürünlerdir. Bu ürünlerden elektronik ve makine aletleri için 2021'de 16,6 milyar dolar değerinde Çin'den ithalat yapılmıştır (Tradingeconomics, 2022a). Türkiye Çin'den ithal ettiği ham madde ve ara mal ürünlerini sanayi ürünlerinde kullanarak işlenmiş ürünlere dönüştürmektedir (Dilek, Özdemir ve İstikbal, 2019: 36). Bu durum Türk sanayisinin ithalata dayalı olarak büyüdüğünü göstermektedir.

Harita 4: Türkiye'nin En Fazla İthalat Yaptığı Ülkeler (2001-2021)

Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı dördüncü ülke ise ABD'dir. 1980-2000 döneminde en fazla ithalat yapılan ikinci ülke olan ABD, 2001-2021 periyodunda ise kendine dördüncü sırada yer bulmuştur. ABD'nin ticari açıdan gerilemesinde Çin'in önemli bir rolü bulunmaktadır. Çin'in elektronik aletlerde atılım yapması Hindistan, Latin Amerika ve Afrika pazarlarında alıcı bulması pazar olanaklarının artmasını sağlamıştır. Ayrıca Apple, Samsung, Ford, Airbus, Mercedes ve BMW gibi önemli firmaların Uzakdoğu piyasasında ürünlerini daha ucuza mâl etmesinden dolayı ABD küresel ticarete geriye düşmüştür (Nie, 2017). Türkiye ile ABD arasında belirtilen yıllar içerisinde toplamda 202,5 milyar dolar ticaret hacmi bulunmaktadır. Tradeconomics (2022b) verilerine göre Türkiye 2021'de akaryakıt, uçak ve uzay araçları için ABD'ye 4,5 milyar dolar ödemiştir. ABD Türkiye'nin enerji alanında iş birliği sağladığı önemli ülkelerden birisidir. LNG**** ve doğal gaz terminallerine yapılan yatırımlar sonucu ABD Türkiye'nin ikinci en büyük tedarikçisi konumundadır (T. C. Cumhurbaşkanlığı, 2022). Türkiye'nin enerji alanındaki dışa bağımlılığı göz önünde bulundurulduğunda Avrupa, Asya, Afrika ve Kuzey Amerika pazarlarından önemli oranda ithalat yapmaktadır. Türk-Amerikan ilişkileri siyasi olaylara bağlı olarak kırılan bir yapıda devam etse de uzay, elektronik araçlar ve akaryakıt sektöründe ekonomik ilişkiler belirli bir seyirde devam etmektedir.

Türkiye'nin diğer önemli ithalatçıları da sırasıyla İtalya ve Fransa'dır. Türkiye iki ülkeden toplamda 340,6 milyar dolar ürün ithal etmiştir. Özellikle enerji, savunma sanayi, inşaat ve turizm alanlarında önemli ekonomik ilişkileri bulunmaktadır (Daily Sabah, 2022). Diğer yandan Türkiye Fransız ürünlerinin pazarlandığı önemli ülkelerden birisidir. Özellikle taşımacılık, makine, nükleer reaktör ve havacılık sektörlerinde ticari ilişkiler kuvvetlidir (Buzcugil, 2021).

Türk-İran ekonomik ilişkileri son on yılda önemli aşama kaydetmiştir. 1980-2000 döneminde ticari ilişkiler minimal düzeyde iken, son yıllarda resmî düzeyde yapılan ziyaretler ve ikili anlaşmalar ticari hacmin artmasını sağlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında; ülkeler arası farklılıkların minimal seviyede tutulması, karşılıklı fayda prensibinin (kazan-kazan ilişkisi) benimsenmesi, jeopolitik

**** Doğal gazın sıvılaştırma işlemine tabi tutularak kullanıma hazır hale getirilmesidir.

farklılıkların göz ardı edilmesi gibi pek çok unsuru bir arada değerlendirmenin etkisi bulunmaktadır (Türksoy ve Akkartal, 2021, s. 738). Dolayısıyla ticari ilişkilerde artan karşılıklı faydalar sonucunda iki ülke farklılıkları kontrol ederek kazanma yolunu tercih etmiştir (İmer ve Kılıç, 2021). Türkiye, İran'dan 2001-2021 döneminde toplamda 96 milyar dolar ithalat yapmıştır. OECD (2020a) verilerine göre ithalatın %14,6'sı etimel polimer, %11,6'sı işlenmemiş çinko, %7,7'si işlenmiş bakır ve %7,6'sı işlenmemiş alüminyum oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak Türkiye enerji güvenliği ve çeşitliliğini sağlamak için İran petrol ve doğal gazını önemli bir kaynak olarak görmektedir. Türkiye İran'ı Orta Asya pazarı, İran ise Türkiye'yi Avrupa pazarında transit ticarete kullanmaktadır (Badawi, 2020). 2022'de Ankara ve İran hükümetleri arasında 30 milyarlık dolar değerinde 25 sene geçerliliği bulunan yeni bir gaz anlaşması yapılmıştır (Daily Sabah, 2022b). Görüldüğü gibi Türkiye-İran kazan-kazan prensibinde ekonomik ilişkilerini sürdürmektedirler.

Türkiye'nin ithalatında ilk dokuzda yer alan son iki ülke İsviçre ve İngiltere'dir. 1980-2000 döneminde henüz yeterince gelişmemiş olan Türkiye-İsviçre ilişkileri 2000'li yıllarda ivme yakalamıştır. Bu dönemde yatırım teşvik, vergi usullerinin yeniden düzenlenmesi ve Serbest Ticaret Anlaşması (Resmî Gazete, 2021a) ekonomik ilişkilerin gelişmesinde önemli adımlar görülmektedir. Türkiye 2001-2021 döneminde İsviçre'den 51,4 milyar dolar ürün ithal etmiştir. İsviçre Türkiye'nin altın ihtiyacının yarısından fazlasını (%72,6) karşılamaktadır (OECD, 2020b). Bunlara ek olarak Türkiye'nin demografik yapısı, coğrafi konumu ve pazar özellikleri İsviçre tarafından cazibe merkezi olarak yorumlanmaktadır. Türkiye sağlık teknolojisi, inşaat, akıllı teknoloji ve tekstil endüstrisinde önemli fırsatlar sunmaktadır (Switzerland Global Enterprise, 2020). Türkiye 2017'de İsviçreli tekstil makine üreticilerinden 91 milyar dolar değerinde makine ithal etmiş ve tekstil makine sektöründe ikinci büyük pazar konumuna yükselmiştir (Textile Magazine, 2022). Görüldüğü gibi hem kıymetli madenler hem de makine ekipmanlarında Türkiye Avrupa'da önemli bir pazar sahasıdır. İki ülke arasında gerçekleştirilen diplomatik ilişkiler ticaretin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

1980-2000 yılları arasında ithalatta ilk beşte yer alan İngiltere, 2001-2021 döneminde dokuzuncu sıraya gerilemiştir. Kuşkusuz bu gerilemede ABD-Çin ticaret savaşları, Türkiye'nin Asya pazarına yönelmesi gibi bazı faktörler etkilidir. 2001-2021 yılları arasında Türkiye, İngiltere'den 50,3 milyar dolar ithalat yapmıştır. Elektrikli aletler, makine ekipmanları ve tekstil ürünleri ithalatın önemli kalemlerini oluşturmaktadır. Almanya'dan sonra İngiltere Türkiye'nin ikinci önemli partneri olarak dikkat çekmektedir (Uzunoğlu, Atakiçi ve Aktaç, 2021: 50). Türkiye İngiltere ile dış ticaret ilişkilerini ileriye taşıma adına 29 Aralık 2020'de Serbest Ticaret Anlaşması'nı imzalamıştır. 24 Şubat 2021'de yürürlüğe giren anlaşma ekonomik, ticari ve yatırım ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Resmî Gazete, 2021b). 2021'de İngiltere Türkiye'de yapılan tüm yatırımlar arasında %19'luk pay ile ilk sıraya yükselmiştir. Vodafone, HSBC, Rolls Royce, BP, BUPA, Dyson ve Vitabiotics gibi firmalar Türkiye pazarında yatırım yaparak ticari ilişkileri pekiştirmektedirler (Daily Sabah, 2022c).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada Türk dış ticaretinin tarihsel süreç içerisinde (1980-2021) değişen coğrafyası incelenmiştir. 1980-2000 döneminde Türkiye'nin ihracatı AB pazarına dönük olarak gerçekleşmiştir. AB pazarının öne çıkmasında AB ile yapılan anlaşmaların büyük önemi bulunmaktadır. Liberalleşme yoluyla Türk ekonomisi uluslararası piyasalara açılmıştır. İhracata dayalı sanayi modeli öncelenerek dış ticaret hacmi katlanarak artmaya devam etmiştir. Literatürde benzer çalışmalar incelendiğinde Sezgin (2017) ve Çolpan Nart (2017) liberalleşmenin Türk dış ticaretine olumlu sonuçlar verdiği, ihracat kapasitesinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ihracatta Kuzey Amerika pazarının tercih edilmesinde stratejik ortaklık ve bölgesel dengeler belirleyici olmuştur. Bunlara ek olarak Ortadoğu pazarında Türkiye'nin siyasi olaylarda denge politikası izlemesi ekonomik ilişkilerin belirli bir seviyelerde kalmasını sağlamıştır. Konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde Aydın ve Aras (2005) Türkiye'nin Ortadoğu'da politik dengeleri kurması neticesinde ticari ilişkilerin canlandığına dikkat çekmektedirler. Çalışmadaki sonuçlarla örtüşmektedir.

Türkiye'nin 1980-2000 döneminde Türkiye ihracatta olduğu gibi ithalatta da AB pazarından beslenmiştir. Bahsedilen yıllarda yürürlükte olan anlaşmalar ithalat hacmini belirlemiştir. Buna karşılık Türkiye'nin enerji ihtiyacı artan talebe bağlı olarak Asya ve Ortadoğu'dan karşılanmıştır. Ayrıca Asya teknolojik ürünleri hem fiyat hem de kalite anlamında uygun oldukları için tercih edilmiştir. Dolayısıyla Asya pazarı teknoloji ve enerji, Ortadoğu ise enerji politikalarında çeşitlilik amacıyla kullanılmıştır. Literatürde benzer çalışmalar incelendiğinde Akkemik (2016) endüstriyel ürünlerin tedarikinde Asya pazarının uygunluğuna dikkat çekmektedir. Çalışmada ulaşılan sonuçlarla benzer nitelikler taşımaktadır. 2001-2021 yılları arasında Türkiye'nin ihracat yapısı incelendiğinde AB pazarının ilk sırada olduğu görülmektedir. Mevcut durumda daha önce atılan adımlara ek olarak Türk ekonomisinde AB sermayeli firmaların artan sayıları dikkat çekmektedir. Özellikle otomotiv sektöründe Türkiye'nin özel koşulları AB pazarları için cazip fırsatlar oluşturmaktadır. Türkiye'nin AB'ye üye olmak için gerekli adımları yerine getirmesi ikili ilişkileri kuvvetlendirirken, ekonomik anlamda da kazancını artırmaktadır. Konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde Değer (2014) Türkiye'nin AB'ye ihracatı tarım ürünlerinden makine ve ulaştırma sektörüne doğru bir değişimin olduğunu öne sürmektedir. Çalışma sonuçlarıyla örtüşmektedir. 1980-2000 döneminde olduğu gibi Kuzey Amerika pazarı Türkiye için önemli bir coğrafi pazardır. Bunlara ek olarak Ortadoğu siyasi ve askerî olaylar sonucu yeniden yapılanma sürecinde arz coğrafyası olarak Türkiye'yi tercih etmektedir. Türk menşeli firmalar Ortadoğu'da çeşitli projelerde yer alarak Türk ihracatına katkıda bulunmaktadır. İhracatın bir diğer önemli pazarı da Asya'dır. Özellikle Rusya bu alanda başı çekmektedir. Türkiye'nin Rusya ile karşılıklı ilişkileri siyasi, askerî ve politik olaylardan etkilenmektedir. Literatürdeki ilgili çalışmalarda Arafat ve Alnuaimy (2011) ticaretin iki ülke arasında arabulucu bir vazife gördüğünü, stratejik ortaklığın ekonomik ilişkilerde ana unsur olarak görüldüğünü belirtmektedirler. Çalışmada bahsedilen unsurlarla paralel nitelikler taşımaktadır. 2001-2021 döneminde ithalatta AB'den Asya pazarına yönelim söz konusudur. Özellikle Rusya'dan doğal gaz, Çin'den endüstriyel ürünler tedarik edilmiştir. İran ise transit ticarete kazan-kazan ilkesi doğrultusunda kullanılmıştır. Aynı zamanda enerji çeşitliliğinde önemli bir kaynak sahası olarak faydalanılmıştır. AB pazarında ticari ilişkiler hız kesmeden devam etmiştir. Kuzey Amerika ise LNG ticareti ve savunma sistemlerinde öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'nin ihracat ve ithalattaki anlamlı bir değişim söz konusudur. 1980-2000 döneminde AB pazarı ön planda iken, 2000'li yılların ortalarına doğru Asya pazarı üstünlüğü ele almıştır. Ekonomik, siyasi ve askerî olaylar ülkelerin dış ticaret hacimlerini belirlemektedir. Coğrafi yazında Asya ülkelerinin dış ticaret yapısı ele alınabilir.

KAYNAKLAR

- AA, (2013). *Turkish companies dominate northern Iraq*. Erişim Tarihi: 19 Eylül 2022. <https://www.aa.com.tr/en/world/turkish-companies-dominate-northern-iraq/256416>.
- AB, (2022). *Avrupa Birliği Türkiye delegasyonu*. Erişim Tarihi: 12 Eylül 2022. <https://www.avrupa.info.tr/tr/gumruk-birligi-ab-ile-turkiye-arasindaki-ticareti-desteklemek-52>.
- Akkemik, K. A. (2016). Is Turkey turning its face away from Japan to China and Korea? Evidence from trade relations. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 21(1), 45-62.
- Aksoy, B. & Coşkun, M. (2004). Türkiye'nin yakın dönem dış ticaretindeki değişimler. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 397-415.
- Almonitor, (2022). *Turkey, Russia gas ties grow contentious amid Ukraine war*. Erişim Tarihi: 20 Eylül 2022. <https://www.al-monitor.com/originals/2022/07/turkey-russia-gas-ties>.
- Arafat, M. & Alnuaimy, M. (2011). The Turkish-Russian relations in the era of AKP. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 103-133.
- Argın, N. & Bakkalcı, A. (2011). *Türkiye'nin dış ticaret tarihi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Aydın, M. & Aras, M. (2005). Political conditionality of economic relations between paternalist states: Turkey's interaction with Iran, Iraq, and Syria. *Arab Studies Quarterly*, 27(1/2), 21-43.
- Ataman, M. (2009). Türkiye –Suudi Arabistan ilişkileri: temkinli ilişkilerden çok-terafli birlikteliğe. *Ortadoğu Analiz*, 1(9), 73-81.
- Badawi, T. (2020). *The economic turn in Turkish-Iranian relations*. Erişim Tarihi: 22 Eylül 2022. <https://carnegieendowment.org/sada/81273>.
- Balcı İzgi, B. & Özpolat, A. (2008). Küreselleşen devletin değişen rolü ve sanayileşme üzerine tartışmalar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 229-240.

- Bardakçı, M. (2021). Is a strategic partnership between Turkey and Russia feasible at the expense of Turkey's relations with the EU and NATO?. *Comparative Southeast European Studies*, 69(4),535-559.
- Bowen, G. (2008). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal* 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Buzcugil, M. (2021). *Türkiye-Fransa ekonomik ilişkileri tam gaz ilerliyor*. Erişim Tarihi: 22 Eylül 2022. <https://www.dunya.com/ekonomi/turkiye-fransa-ekonomik-iliskileri-tam-gaz-ilerliyor-haberi-639011>.
- Cairncross, F. (2001). *The death of distance: How the communications revolution is changing our lives*. USA: Harvard Business School Press.
- Çelik, C. (2016). *Türkiye'nin ihracat potansiyelinin artırılması kapsamında Çin'in ihracat politikalarının değerlendirilmesi* (Uzmanlık tezi). Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Çolpan Nart, E. (2017). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkileri: panel veri analizi. *Journal of Yasar University*, 17(5), 2874-2885.
- Dalay, G. (2022). *Turkey-UAE relations: economic cooperation against the backdrop of geopolitical incompatibility*. Erişim Tarihi: 20 Eylül 2022. https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2022C01_Turkey-UAERelations.pdf.
- Dağcı, G. T. (2012). Turkey-US relations in Justice and Development Party's Era. *Alternatives Turkish Journal Of International Relations*, 11(2), 1-11.
- Daily Sabah, (2022a). *Turkey, Italy sign 9 bilateral cooperation agreements*. Erişim Tarihi: 22 Eylül 2022. <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-italy-sign-9-bilateral-cooperation-agreements>.
- Daily Sabah, (2022b). *New perspective needed in Turkey-Iran relations*. Erişim Tarihi: 22 Eylül 2022. <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/new-perspective-needed-in-turkey-iran-relations>.
- Daily Sabah, (2022c). *Turkey, UK trade marches toward \$24B with eyes on greater co-op*. Erişim Tarihi: 15 Ekim 2022. <https://www.dailysabah.com/business/economy/turkey-uk-trade-marches-toward-24b-with-eyes-on-greater-co-op>.
- Değer, Ç. (2014). A Note on shifts in Turkey's international trade pattern. *Ege Strategic Research Journal*, 5(2), 9-41.
- Dilek, Ş. Özdemir, B. Ş. & İstikbal, D. (2019). *Asya yüzyılında Türkiye-Çin ekonomik ilişkileri*. Erişim Tarihi: 21 Eylül. <https://setav.org/assets/uploads/2019/07/R144.pdf>.
- Dulkadir, D. (2020). Dünya güç hiyerarşisinde dönüşüm ve Çin'in hegemonik yükselişi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 78-94.
- Ekiz, D. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemleri (6. Baskı)*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erkut, O. (2021). *Mevzuat ve dış teknik yönleriyle dış ticaret (3. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Hadioğlu, B. (2011). *Dünden bugüne Türkiye- İran*. Erişim Tarihi: 18 Eylül. <https://www.orsam.org.tr/tr/dunden-bugune-turkiye-iran/>.
- Gündal, B. (2015). Çin ekonomisinin yapısal dönüşümü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 55-72.
- Isachenko, D. (2021). *Turkey and Russia the logic of conflictual cooperation*. Erişim Tarihi: 20 Eylül 2022. https://www.swpberlin.org/publications/products/research_papers/2021RP07_TurkeyAndRussia.pdf.
- Işık Maden, S. & Abdullahaljburi, O. Q. (2019). Türkiye ve Irak arasındaki dış ticaretin çekim modeli ile analizi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 229-262.
- İmer, I. Ö. & Kılıç, E. C. (2021). Reciprocal dependencies: Turkey-Iran trade relations since the turn of the 21st century. *Middle East Policy*, 28(3-4), 217-227.
- Kaplan, F. (2018). *Uluslararası ticarete temel kavramlar ve teoriler. A'dan Z'ye dış ticaret (Ed: Sami Süygün)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karataş, Ş. (2015). Türkiye'nin uluslararası siyasi ilişkilerinin ekonomik ilişkilere etkisi ekseninde; Suriye, Irak ve İran ile dış ticareti. *Gümrük& Ticaret Dergisi*, 5, 83-93.
- Morgil, O. (2001). The Turkish-German economic relations and the European Union. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 1(2), 147-153.
- Nie, W. (2017). *Why America would lose a trade war with China*. Erişim Tarihi: 22 Eylül 2022. <https://www.imd.org/research-knowledge/articles/why-america-would-lose-a-trade-war-with-china/>.
- Orkunoğlu Şahin, I. F. (2022). Türkiye'nin 1980-2021 dönemi dış ticaret gelişiminin irdelenmesi. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 9(27), 82-99.

- OECD, (2020a). *Bilateral trade by products*. Erişim Tarihi: 22 Eylül 2022. <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/irn/partner/tur>.
- OECD, (2020b). *Bilateral Trade by products*. Erişim Tarihi: 14 Ekim 2022. <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/che/partner/tur>.
- Özdemir, Ü. Kantürk Yiğit, G. & Oral, M. (2016). Cumhuriyetten günümüze ekonomi politikaları bağlamında Türk dış ticaretinin gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(35), 149-174.
- Özdemir, Y. & Koç Aytekin, G. (2016). Avrupa Birliği (Ab) Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine etkileri. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 45-59.
- Özden Cankara, P. & Cankara, Y. (2021). Tarihsel süreçten 2000'li yıllara Türkiye'nin Japonya ile olan siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkileri. *BŞEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 504-520.
- Özel, S. & Uçar, G. (2019). *The economics of Turkey-Russia relations*. Erişim Tarihi: 20 Eylül 2022. https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2019/07/The-Economics-of-Turkey-Russia-Relations_compressed.pdf.
- Resmî Gazete (13 Ağustos 1989). *Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına dair antlaşma*. Erişim Tarihi: 19 Eylül 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20251.pdf>.
- Resmî Gazete (31 Mayıs 1991). *Milletlerarası Andlaşma*. Erişim Tarihi: 19 Eylül 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20887.pdf>.
- Resmî Gazete (23 Temmuz 1992). *Milletlerarası Andlaşmalar*. Erişim Tarihi: 19 Eylül 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21293.pdf>.
- Resmî Gazete (31 Aralık 1997). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında gelir üzerinden alınan vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması*. Erişim Tarihi: 19 Eylül 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23217.pdf>.
- Resmî Gazete (11 Kasım 1999). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Rusya Federasyonu Hükümeti arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşmanın onaylanmasının uygun bulunduğu hakkında kanun*. Erişim Tarihi: 19 Eylül 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23873.pdf>.
- Resmî Gazete (11 Şubat 2000). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında Ticaret ve Yatırım İlişkilerinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma*. Erişim Tarihi: 19 Eylül 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23961.pdf>.
- Resmî Gazete (15 Haziran 2011). *Türkiye Cumhuriyeti ve Birleşik Arap Emirlikleri Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma*. Erişim Tarihi: 20 Eylül 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110615-3.htm>.
- Resmî Gazete (12 Haziran 2012). *Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Arasında Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun*. Erişim Tarihi: 19 Eylül 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120712-10.htm>.
- Resmî Gazete (25 Mayıs 2021a). *Türkiye Cumhuriyeti ile EFTA Devletleri Arasında Serbest Ticaret Anlaşması*. Erişim Tarihi: 14 Ekim 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/05/20210525M1-1.pdf>.
- Resmî Gazete (24 Şubat 2021b). *Türkiye Cumhuriyeti ile Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Arasında Serbest Ticaret Anlaşması*. Erişim Tarihi: 15 Ekim 2022. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/02/20210224M1-1.pdf>.
- Textile Magazine, (2022). *Turkish textile sector is important for Switzerland*. Erişim Tarihi: 14 Ekim 2022. <https://www.etextilemagazine.com/en/turkish-textile-sector-is-important-for-switzerland.html>.
- Öztürk, S. Yakışır, D. (2005). Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan yapısal dönüşümlerin GSMH, dış ticaret ve dış borçlar bağlamında teorik bir değerlendirmesi. *Mevzuat Dergisi*, 8(95), 1-20.
- Selçuki, C. & Tulan, D. (2021). *Türkiye – Almanya ilişkilerinin durumu ve geleceği: mevcut ve gelişmekte olan ekonomik ilişkilerin değerlendirilmesi*. Erişim Tarihi: 18 Eylül 2022. <https://edam.org.tr/turkiye-almanya-iliskilerinin-durumu-ve-gelecegi/>.
- Sezgin, V. (2017). Türk ihracatında yaşanan dönüşümün analizi: ticaretin serbestisinden bugüne. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 1-20.
- Switzerland Global Enterprise, (2020). *Türkiye: a promising market not too far away*. Erişim Tarihi: 14 Ekim 2022. <https://www.s-ge.com/en/article/export-knowhow/20204-c3-turkey-market-entry>.

- Şentürk, N. (1989). *Japonya'nın iktisadi gelişimi ve Türk-Japon dış ticaret ilişkileri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Talbot, V. (2013). *Turkey-Gcc relations in a transforming Middle East*. Erişim Tarihi: 20 Eylül 2022. https://www.ispionline.it/sites/default/files/publicazioni/analysis_178_2013.pdf.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı, (2022). *Ekonomi programımızı yatırım, istihdam, üretim, ihracat, cari fazla yoluyla ülkemizi büyütmeye üzerine kurduk*. Erişim Tarihi: 22 Eylül 2022. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/139795/-ekonomi-programi>.
- T. C. Dış İşleri Bakanlığı, (2022). *Almanya Federal Cumhuriyeti Ekonomisi*. Erişim Tarihi: 21 Eylül 2022. <https://www.mfa.gov.tr/almanya-ekonomisi.tr.mfa>.
- The Moscow Times, (2022). *Turkey to pay for quarter of Russian gas in rubles: Putin*. Erişim Tarihi: 20 Eylül 2022. <https://www.themoscowtimes.com/2022/09/16/putin-says-no-hurry-to-finish-ukraine-military-campaign-a78817>.
- Tradingeconomics, (2022a). *Turkey imports from China*. Erişim Tarihi: 21 Eylül 2022. <https://tradingeconomics.com/turkey/imports/china>.
- Tradingeconomics, (2022b). *United States exports to Turkey*. Erişim Tarihi: 22 Eylül 2022. <https://tradingeconomics.com/united-states/exports/turkey>.
- Türksoy, N. & Akkartal, E. (2021). Major barriers that determine Iran-Turkey Trade Agenda. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 735-747.
- United States Trade Representative, (2021). *2021 National trade estimate report on foreign trade barriers*. Erişim Tarihi: 19 Eylül 2022. <https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021NTE.pdf>.
- Uzunoğlu, S. Atakişi, A. & Aktaç, O. (2021). The trade relations between Turkey and United Kingdom after Brexit and in the Covid-19 epidemic. *Bulgarian Journal of International Economics and Politics*. 1, 45-54. <https://doi.org/10.37075/bjiep.2021.1.05>
- Ünay, S. (2022). Türk-Alman ilişkilerinin taşıyıcı kolonu: EKONOMİ. *Kriter*, 2(16), Erişim Tarihi: 18 Eylül 2022. <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-alman-iliskilerinin-tasiyici-kolonu-ekonomi>.
- Winrow, G. (2017). Turkey and Russia: the importance of energy ties. *Insight Turkey*, 19(1), 17-32.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (11. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, M. (2018). *Dış ticarete giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Zengin, E. (2015). Türkiye ve Rusya Federasyonu ticari ilişkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 4(1), 61-103.

Extended Abstract

Historically, ancient travelers, merchants, and pilgrims often detailed the commercial potential of the regions they reached, alongside their descriptive accounts. Initially, trade consisted of bartering necessary goods, but over time, due to increased diversity of commercial products, currency emerged as the common medium of exchange. Geographic discoveries brought forth new economic systems and influenced trading routes. The Industrial Revolution transformed existing processes into a manufacturing system, leading to an evolution in market conditions and internationalization of economies. By the end of the 20th century, multinational corporations proliferated, fostering supranational economies and significantly altering trading systems from their primitive roots. Foreign trade, the exchange of goods and services between countries, is determined by factors like labor force, capital, technology, and agreements. Various elements influence countries' volumes in foreign trade. This study aims to explore the evolving geography of Turkish foreign trade between 1980 and 2021. A qualitative document analysis was used, systematically examining written and visual sources, with data collected from the Turkish Statistical Institute (TUIK). This study utilized raw data sets, which were later curated to fit the study's purpose. The data was segmented into two periods (1980-2000, 2001-2021) to identify significant shifts in foreign trade. Before 1980, Turkey followed a strategy based on import-substitution industrialization, neglecting exportation. However, this approach was reversed with structural reforms in the Turkish economy implemented in 1980. The data sets were analyzed using Microsoft Excel, with proportional distribution maps created based on factors like annual production and total value. During the study period, Germany, the USA, and Italy were Turkey's primary trading partners. The Customs Union Agreement (CU) with the European Union (EU) significantly influenced Turkey's foreign trade volume by eliminating quotas and tariffs on various Turkish exports. However,

the CU also facilitated easier exportation from the EU to Turkey, causing a long-term negative impact on the Turkish economy due to imbalanced foreign trade and trade deficits. Simultaneously, Turkey maintained a balanced foreign policy towards the Middle East's political evolution, resulting in strengthened ties with Iran, Iraq, and Saudi Arabia. Neoliberal policies from 2001-2021 enabled Turkey to rank 17th in global economies, with primary export partners being Germany, the USA, and England, while significant imports came from Russia, Germany, and China. The CU allowed Turkish entrepreneurs to increase exports, particularly in the automotive and machinery sectors. The EU prefers to buy automotive and heavy industry products from Turkey due to favourable market conditions and affordable labor. On the other hand, the import axis shifted to the Asian market, primarily China, which offers attractive opportunities for foreign investors. Russia also emerged as a key partner in the energy sector for Turkey. In conclusion, while the EU and Middle Eastern market dominated Turkish foreign trade from 1980-2000, a shift towards Asian economies was evident from 2001-2021.